

הערות וקושיות – שמיני עצרת

בעניין השיר יום שמחה לישראל לכבוד שמחת תורה - הרב ראובן אוחנה,

הרב משה בוטון

א.

אחד השירים והפזמונים המושרים לכבוד יום שמחת תורה בשמיני עצרת ונהוג בעיקר אצל חלק מעדות המזרח הוא השיר 'יום שמחה לישראל' מתחיל בשבח ישראל ומסיים בגנות ישמעאל. ע"פ סדר א-ב: "פזמון: יום שמחה, יום שמחה, יום שמחה לישראל. א. יום אורה לישראל, יום אפילה לישמעאל (נ"א: יום אדיר לישראל יום ארוך לישמעאל). ב. יום ברכה לישראל, יום בהלה לישמעאל. ג. יום גאולה לישראל, יום גלות לישמעאל", וכן על זה הדרך בשאר הבתים. ואתן עוד כמה מפניני הלשון שם: "יום דיצה לישראל, יום דאגה לישמעאל. יום הדור לישראל, יום הרג לישמעאל. יום ותיק לישראל יום וי וי לישמעאל. יום לבוב לישראל, יום לכולך לישמעאל. יום שמירה לישראל, יום שחיטה לישמעאל. יום תפילה לישראל, יום תליה לישמעאל".

ולראשונה ראיתי את השיר הזה נדפס במחזור זכור לאברהם לחג הסוכות הוצאת בקאל תשמ"ז עמ' תקפט, פזמונים לשמחת תורה כמנהג ירושלים וערי פרס ובוכרה. ואני תימה תימה אקרא, ומשתומם מה לשמחה זאת עושה ומה ראו על ככה לשורר זאת ביום חגיגו ושמחת תורתנו, ומה לישמעאל ביום שמחת תורתנו, מה מקום יש לאותם ביטויים שאינם הולמים ואינם ראויים ביום שמחת תורה ובכלל.

ולענ"ד, בודאי שאין ראוי לבני תורה ות"ח למלא את פיהם ולהתיר (וללכלך) את לשונם בביטויים של גנות שנאה ונקמה לישמעאל ביום שמחת תורתנו, ובודאי שאין זו דרכה וכבודה של תורה, ובודאי לא נאה ולא יאה לבני תורה לנהוג כהמון העם, וראוי ביום שמחת תורה לשורר רק שירי קדש ופיוטים לכבודה של תורה שתוכנם רק אהבת ה', אהבת התורה ואהבת ישראל.

ושיר זה כאמור נפוץ בחלק מעדות המזרח כיוצאי עיראק, ואיני יודע אם ידוע שם המחבר הלזה, אך קרוב לודאי שלא היה זה תלמיד חכם שחיברו. וראוי ביום שמחת תורה, שהוא בעיקר יום חגם של התלמידי חכמים, והם צריכים להנהיג את המון העם, לא כל הרוצה ליטול את השם יטול, והם מצווים ביותר לשמוח בה. וכדרך שהיו עושים בשמחת בית השואבה, שלא היו עושים אותה עמי הארץ וכל מי שרוצה, אלא גדולי החכמים וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים ואנשי מעשה. אבל כל העם האנשים והנשים כולם היו באים לראות ולשמוע (רמב"ם הל' לולב פ"ח, ה"ד). ואיתא במדרש (פסיקתא דרב כהנא כח, ט): "ביום השמיני עצרת תהיה לכם כל מלאכת עבודה לא תעשו והקרבתם עולה אשה ריח ניחוח לה' פר אחד איל אחד וגו'" (במדרש כט, לה). אמר ר' אלכסנדר משל למלך שבאת לו שמחה, כל שבעת ימי המשתה היה בנו של מלך

טורח עם האורחים וכיון שיצאו ימי המשתה אמר המלך לבנו, בני יודע אני שכל שבעת ימי המשתה היית טרוח עם האורחים ועכשיו אני ואתה נשמח יום אחד, ואיני מטריח עליך הרבה, אלא תרנגול אחד וליטרא של בשר, כך כל שבעת ימי החג ישראל עסוקים בקרבנותיהם של אומות העולם דאמר ר' פנחס כל אותם שבועים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג נגד שבועים אומות העולם וכו' וכיון שיצאו שבעת ימי החג אמר הקב"ה לישראל, בני יודע אני שכל שבעת ימי החג הייתם עסוקים בקרבנותיהם של אומות העולם ועכשיו אני ואתם נשמח ביחד ואיני מטריח עליכם אלא פר אחד איל אחד." ע"ש. וכן איתא בפסיקתא רבתי (א, ד): "ביום השמיני. אמר הקב"ה יודע אני שכל שבעת ימי החג הייתם עסוקים בקרבנותיהם של אומות העולם ועכשיו אני ואתם נשמח יחד ואיני מטריח עליכם אלא פר אחד איל אחד, וכיון ששמעו ישראל כך, התחילו מקלסים להקב"ה ואומרים זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו". וכן איתא ברש"י שם: "עצרת תהיה לכם. ומדרשו באגדה לפי שכל ימות הרגל הקריבו כנגד שבועים אומות העולם וכשבאים ללכת אמר להם המקום בבקשה מכם עשו לי סעודה קטנה כדי שאהנה מכם". הנה מכל אליו הראת לדעת כי ביום שמיני עצרת נפרדנו משבועים אומות העולם, וכולו יועד ונועד רק לשמחת עם ישראל עם קוב"ה ביום שמחת תורתנו.

ואיתא עוד במדרש שיר השירים (מ"ד שם א, ד) עה"פ "משכני אחריו נרוצה... נגילה ונשמחה בך": "רבי אבין פתח זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו. אמר רבי אבין אין אנו יודעים במה לשמוח אם ביום 'בו' אם בהקב"ה "בך" בא שלמה המלך ופירש נגילה ונשמחה בך - בהקב"ה, בך - בישועתך, בך - בתורתך, בך - ביראתך" וכו' ע"ש. וא"כ ביום שמיני עצרת, שהוקבע ליום שמחת תורתנו, אנחנו שמחים רק עם הקב"ה ואורייתא דיליה ולא בהרג ישמעאל, ואין לערבב שום עניין אחר ביום שמחת תורתנו. ולכן צריכים התלמידי חכמים ללמד את המון העם לשורר רק שירי קודש ופיוטים לכבוד של תורה. וכן צריך להיזהר ולבדוק בשירים עממיים שנשתרבו באיזה סידורים (שירונים וזמירונים) יחד עם שירי קדש לשבת ומועדים. שירים שנתחברו על ידי משוררים עממיים ולא על ידי רבנים ות"ח. או שעמי הארץ הוסיפו עליהם, כמו בשיר על סעודת המשיח: "כשיבא משיח צדקינו נעשה סעודה נאה. ומה נאכל בסעודה הזאת, שור הבר והליתן אכול נאכל בסעודה הזאת" וכו', השיר הזה נתחבר באשכנז באידיש, ויש בו שני בתים שבודאי לא נתחברו ע"י ת"ח, בבית אחד ומי תשיר לנו בסעודה הזאת דבורה הנביאה וכו' ובבית אחר ומי תרקוד לפנינו בסעודה הזאת מרים הנביאה וכו'. שיר זה הגיע ומושר גם בקהילות ועדות לא אשכנזיות, כמו יהדות לוב (טריפולי) ותונס בחגים ובעיקר בסעודת ליל הסדר (ראה בספר טעמי המנהגים בענייני מילה בקונטרס אחרון עמ' שפ"ו בשם ספר שכחת לקט, דבכל סעודת מצוה אומרים ד"ת על השלחן ומסיים עם ביאת המשיח ובניין ירושלים). ואיני יודע אם היו שרים כן בפני ת"ח ולא מיחו בהם, או שמחו ולא היו נשמעים להם.

ראובן אוהנה

ב.

אחר המחילה, גדולי ישראל וכל עם ישראל קיבלו פיוטים אלו ושרו אותם, ואת הקושיות אפשר לתרץ בפשטות. כשם שנאכל לויתן גם מרים תרקד, ולמה לא תגיד שהכוונה שתרקד ותשיר לנשים שבסעודה? וכן על זה הדרך. וראיתי שכבר פרסמתם הערה זו בירחון באור תורה לפני שנים.

והפיוט של שמחת תורה לא הבנתי על מה יצא הקצף, אולי גם תבטל את אמירת ארור המן^א אחר קריאת המגילה. ושו"ר בקובץ ויען שמואל כרך יט עם רסג, שהאריך בעניין הפיוט לשמחת תורה, ובאם מותר לקלל גוי או אומה שלמה [וידוע שמרן הגרע"י זצ"ל היה מכריז לפני שירת הפיוט, שהשיר לא מכוון לכלל הערבים אלא רק למחבלים שבהם]. ולבסוף יישב המנהג על נכון, עיין שם.

ולי דווקא נראה שיום שמחת תורה מתאים לשיר זה, מפני שהוא יום שמחה רק לישראל כפי שהבאת מהמדרשים, וא"כ להיפך לשונאיהם. ומסתמא מחבר השיר לזה כיון באומרו יום שמחה לישראל, ובו מתאים לבקש מה' יתברך שינקום באויבנו.

בברכת כו"ח טובה

משה בוטון

ג.

קראתי בתשומת לב הראויה את הערותיך. ואני באמת הייתי רוצה ומבקש שתעלה אותם לפני הקוראים והמעיינים בירחון האוצר בגליון הקרוב והבוחר יבחר והם ישפטו. לגופו של דברים אתייחס לשתי הערותיך: א. אתה כותב בפשטות שגדולי ישראל וכל עם ישראל קיבלו ושרו אותם, ואני תמהה האם כבודו יכול להעיד על כמה גדולי ישראל ששרו את אותם שירים כמו השיר שמחו נא עם כל הפנינים והביטויים בגנות ישמעאל. אכן איני מכחיש ולא נסתר

א. הערת הרב רועי הכהן זק: ואת כל הפסוקים בנביאים ובתהילים על הנקמה מהגויים. ואוסיף שבפיוטי עדות אשכנז (שחברו ע"י חכמי ישראל, החל כייני, רבי אלעזר הקליר, והמשך בפייטני אשכנז ובהם רש"י, ראב"ן, רבינו אפרים ועוד), אין כמעט פיוט שאין בו נקמה. ובחלק מקהילות צרפת נהגו לומר במנחה של יוה"כ פיוט שמתא על הגויים (שבחלק מהמקורות מיוחס לרש"י): "תתנם לשמה... תשמידם מתחת פני האדמה" וכו' על סדר תשר"ק כפול.

תגובת הרב ראובן אוחנה: קראתי את ההערות הנוספות. במחילה הנוספות, אתם לא דנים לגופו של עניין. ואם רב פלוני גם שר אותו זה לא העניין כאן, וכבר ראית שהגרע"י זצ"ל בעצמו היה צריך להתנצל ולהסביר למי הכוונה. ואין שום מקום להשוואה בין "ארור המן" כפי שכבר הסברתי. ובוודאי אין שום דמיון בין הפיוטים שחיברו גדולי וחכמי אשכנז לזכר הקדושים שנהרגו ומתו על קידוש השם, כמו השמתא שמיוחס לרש"י שנתחבר על גזירות תתנ"ו במסעי הצלב, ובו ביטויים של קללה ונקמה, אך הם נתחברו דרך תפילה ותחינה וצפיה לנקמה בגויים הרשעים והאכזרים, "תתנם לחרפה ולקללה...תהרגם במיתה משונה, ומגפה רעה, מיתה מנוולת תהם ברעש וזעם בעתה ופלצות". אין בהם הכרזה וקריאות צהלה ושמחה, אלא תפילה אל ה' שהוא אל נקמות. כך גם לגבי הפסוקים שאומרים בליל הסדר לפני קריאת ההלל: "שפוך חמתך אל הגויים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו. כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו (תהי' עט, ו). שפוך עליהם ועמך וחרון אפך ישיגם. תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' (תהילים סט, כה)". לא כן השיר יום שמחה לישראל המושר בצהלה ושמחה ובתשואות רמות בקהל. וקשה בעיני מאוד שהבאתם כביכול ראייה מאותם פיוטים שנתחברו ע"י חכמי אשכנז לזכר אותם קדושים הי"ד.

לכן אני חוזר ומחזק את דברי אין שום מקום לשיר הזה בכלל ובפרט ביום שמחת תורה.

ממני שהגרע"י זצ"ל^ב היה שר את השיר הזה. והאם כל עם ישראל קיבלו את השיר הזה? כבר כתבתי שהשיר הזה היה נהוג בעיקר בקהילות יהודי בוכרה ופרס ואולי מהם התפשט לעדות אחרות והתחבב על המון העם. אבל האם זו ההוכחה שהשיר הזה נתחבר ע"י תלמיד חכם. ברור שלא. ולעניין השיר על סעודת המשיח, אין לי שום ספק שעל שני הבתים שנוספו לא ברוח חכמים תמצא לשום גדולי ישראל ששרו אותם, ודעתם לא הייתה מתיישבת כלל בתירוצן שכבודו כתב, היינו שמרים הנביאה רקדה לנשים ודבורה הנביאה שרה לנשים בעזרת נשים. אך א"כ כבודו צריך לשנות את נוסח השיר, ובנוסף הקיים בינתיים הוא: מי תרקוד לפנינו וכו' ומי תשיר לנו וכו' ולא הנשים שרות אלא האנשים, אז איך עלה תירוצן כזה בדעתו לומר כן. ואם כבודו רק מבקש ללמד זכות על עם ישראל, איני מונע בעדו^ג.

ב. לגבי ההסתייגות שכתבתי מהשיר שמחו נא מהביטויים של ביזוי, השפלה, שנאה, נקמה הרג ואובדן ועוד כלפי ישמעאל ביום שמחת תורה. כבודו טוען: אולי גם נמחק את "ארור המן". אני תמה וכי מה עניין זה לזה, "ארור המן" אכן שייך ביותר לפורים. יום פורים הוא אכן יום שמחה לעם ישראל אשר נהפך ליהודים מאבל לשמחה ומיגון ליום טוב על אשר ניצלו שונאיהם ומגזירת המן אשר ביקש להשמיד לאבד ולהרוג מנער ועד זקן טף ונשים ונהפוך הוא וניצלו מיד שונאיהם ונושעו מיד אויביהם והיתה להם תשועה גדולה ועל כן היהודים עושים את ימי הפורים האלה בכל דור ודור. אבל מה זה שייך ליום שמחת תורה. ושוב אם כבודו מבקש ללמד זכות על עמ"י ע"ש איני מונע בעדו. [אין ברשותי הקובץ ויען שמואל, אשמח אם כבודו יוכל לשלוח אלי].

ואני חוזר על תחילת דברי שאשמח שכבודו יעלה את הדברים בירחון האוצר בגליון הקרוב ואם יהיו קוראים שיתייחסו לדברים לכאן ולכאן, אדרבה הדברים יתבררו יותר והיה זה שכרינו ומכל מלמדי השכלתי.

בברכת התורה וכו"ט.

ראובן אוחנה. צפת"ו.

(ב). הערת הרב הנ"ל: העידו בפני שגם הגר"מ אליהו זצ"ל היה שר שיר זה.

(ג). ובעניין שירת מרים הנביאה בסעודה הזאת ובכלל שירת נשים אוסיף לך את דברי מרן החיד"א זיע"א, מה שכתב בספר דבש לפי מערכת ק אות י"ט, זה לשונו: "קול באשה ערוה. אם יש השראת שכינה דאיכא אימתא דשכינתא כתבו המפרשים דשריא לאשה לנגן כמ"ש פ"ב דנדה על רב יהודה דכיון דאיכא אימתא דשכינה ליכא הרהור...וא"כ מותרים אנשים ונשים לשורר יחד...וכ"ת קול באשה ערה לו"א אנכי לה' אשירה אני מרכבה לשכינה והשכינה מדברת ואין לחוש דאימתא דשכינה חופף עלינו וליכא הרהורים...ואין לחוש מטעם קול באשה ערוה...ובזה פירש בני ידידי הרב כמהר"ר ישעיה נר"ו פ' רני ושמחי בת ציון גם אשה בת ציון ולא תחוש לקול אשה כי הנני בא ושכנתי בתוכך ויש השראת שכינה וליכא הרהורים". עכ"ל. וכן איתא במכילתא פרשת בשלח (שמות טו, כ-כא) דשרתה עליהם רוה"ק ואמרו שירה. וכן פירש בכלי יקר שם עה"פ ותקח מרים הנביאה וגו' דהנשים זכו במעמד זה להשגת הנבואה כמו האנשים ולפי שאין שכינה שורה אלא מתוך שמחה לכן לקחה את התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות ומ"ש ותען להם מרים (דמשמע לאנשים) להן מבעי ליה למימר, אלא לפי שעל הים באו הנשים למדרגת האנשים בהשגת הנבואה ע"כ נאמר 'להם' כמדברת אל הזכרים וכן לעתיד נאמר נקיבה תסובב גבר. עכ"ד, ע"ש (ולולא דמסתפינא משמע קצת לפי זה שהנשים גם רקדו לפני האנשים). ולפי דבריהם בודאי שבימות המשיח מלאה הארץ דעה את ה' וכשיבא משיח צדקינו ליכא שום בית מיחוש ליצהר"ע ולהרהורים ונשים כאנשים, מרים הנביאה ודבורה הנביאה ישוררו וירקדו בהאי סעודתא. והדברים יתבררו ויוודעו כשיבוא משיח צדקינו. בב"א.

ד.

שלום וישע רב.

מאשר בתודה שקיבלתי את המאמר ששלחת אלי בעניין הפיזמון יום שמחה לישראל שכתב הרב יוסף חי סימן טוב שליט"א ונדפס בקובץ 'ויען שמואל' כרך יט סימן ל"ג עמ' רסג-רסט, ולאחר שקראתי ועיינתי בדבריו לא מצאתי בו התייחסות ישירה או שהשיב על מה שאני עוררתי וכתבתי בנידון במכתבי הקודמים.

המחבר שליט"א התמקד בעיקר דבריו דן האם אסור או מותר לקלל גוי או אפילו אומה שלמה, וזה נושא לדיון העומד בפני עצמו. ומתוך כך יצא לדון (כדרך אנב) בפיזמון 'יום שמחה לישראל'. ואחרי שהביא צדדים לכאן ולכאן בדברי הפוסקים באיזה אופנים ובאיזה גוי שרי לקלל רשע או שונא ישראל דוקא, אבל גוי שאינו רשע אסור לקללו וק"ו אומה שלמה. ובסוף המאמר כתב: "לפי זה צ"ע על נוסח זה שאנו נוהגים לומר בשמחת תורה בפזמון יום שמחה לישראל... יום אורה לירשאל, יום אפילה (נ.א.יום אור) לישמעאל. וכו'. דאם יש איסור לקלל גוי שאינו רשע היאך אנו מקללים אומה שלמה". וכתב: "ואף הגרע"י וצ"ל היה נוהג לשורר בקול נעים ברוב עוז ותעצומות ביתר שאת וביתר עוז ואף היה מוסיף חרוזים ולשונות כיד ה' הטובה עליו כדרכו בקדש ומיהו שמעתי שהגאון רבי משה צדקה שליט"א ראש ישיבת פורת יוסף בעת שהיה משורר פיזמון זה ביום שמחת תורה היה מקפיד לומר "יום אור לישונאיהם" ואמר שכן קיבל מאביו הגאון המפורסם מוהר"ר יהודה צדקה וצ"ל שאין לקלל אומה שלמה, והוסיף ואמר שפיזמון זה אינו עתיק יומין ואין מקורו בקדמונים, אלא נתקן רק מלפני כשישים או שבעים שנה על ידי אדם ירא שמים מבהמ"ד "בית אהרון" אשר הכירו. ואפשר שאף אנו כשאומרים יום אור לישמעאל, עיקר כוונתנו לישונא ישראל דוקא. לאלו הזוממים לכלותינו ומבקשים רעתנו שבודאי מצוה לקללם וכו'... ועל כן כשאנו אומרים יום אור לישמעאל הכוונה לישונא ישראל דוקא אבל אין אנו מקללים למי שאינו שונא לנו וכו'". עכ"ל. הנה הראית לדעת שעיקר דבריו סובבים על איסור לקלל בסתמא גוי שאינו אויב ושונא ישראל, וכ"ש אומה שלמה (מלבד עמלק שנצטוו להכרית את זרעו) וכדי לישוב את המנהג שאותן עדות (בני בבל, פרס ובוכרה) נוהגות לשיר את הפיזמון הזה ביום שמחת תורה, ואף הגרע"י היה שר אותו ומוסיף עליו, הוצרך המחבר שליט"א להתנצל כביכול ולהסביר שאין הכוונה אלא לישונא ישראל וכו'. אבל אין בדבריו מזור להאי פתגמא. אף אחד לא רואה את הכוונות ולא יודע למה הכוונה, אבל האוזן שומעת והמון העם שומעים את הקולות. ולמי אתה מבקש להסביר מה הכוונה, וד"ל.

ולכאורה נראה שהבעיה או החשש שהיו למחבר שליט"א בפיזמון הזה היא מחשיפה של השיר הזה כלפי חוץ, כדי לא לעורר עלינו את חימת עשיו וישמעאל ומאוהדיהם מקרבנו. ולכן הוצרך להסביר שאין הכוונה אלא לישונא ישראל. ולאויבי ישראל והמחבלים הארורים ולא כל בני ישמעאל. אך מה שאני עוררתי הוא כלפי עצמינו, מה מקום יש לקללות, הלשונות והאמירות והביטויים האלה בכלל וביום שמחת תורה בפרט. ומה לשמחה זו עושה^(ד). מה מקום

(ד). ועיין בזה בסוגיא בגמ' (מגילה י, ע"ב): "רבי יהושע בן לוי פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא (כשהיה רוצה לדרוש בעניין אגרת הפורים היה מתחיל לדרוש מקרא זה. רש"י שם): והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם כן

יש לאמירות כאלה כמו: "יום ארור לישמעאל, יום הריגה לישמעאל, יום דבר, יום חנק, יום רציחה, יום שחיטה, יום תליה לישמעאל". וכי אמירות כאלה מכניסות יותר אהבת התורה ושמחת התורה או רק מכניסות ומחזקות יותר רגשות של זעם ושנאה וקריאה לנקמה הרג וחרב. ואיזה מסר חינוכי אנחנו מעבירים לתשב"ר ולילדי ישראל ובחורי ישראל ובני הישיבות הקדושות. וכיצד אמירות כאלה עלולות להשפיע על נפשותיהם ועל עיצוב אישיותם. אשר על כן אין שום עניין חיובי וחינוכי בשיר הזה, צריך להוציאם מהסידורים ומהמחזורים ומהזמירונים, לא שרים ולא מתנצלים.

בברכת התורה וכו"ט

ראובן אוחנה. עיה"ק צפת"ו

ישיש להרע אתכם (דברים כח, סג) ומי חדי הקב"ה במפלתן של רשעים וכו' ואמר רבי יוחנן מאי דכתיב "ולא קרב זה אל זה כל הלילה", ביקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר להם הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה". ע"ש. הרי שאפילו על מפלתן של רשעים אין הקב"ה שש. ויש לבאר בזה ע"פ מה שביאר המהר"ל בדרך חיים על מסכת אבות (פ"ד, מ"כ) זה לשונו: "והא דכתיב באבוד רשעים רינה, היינו היכי שבא האיבוד בשביל הרשעות כדי לסלק הרשעות מן העולם אבל אם לא היה משום הרשעות רק נפילה אחרת הגיע לרשע אסור לשמוח". ע"ש.

ועיין בפסיקתא דרב כהנא על הפסוק: "ושמחת בחגך" (דברים טז, יד) זה לשונו: "את מוצא שלוש שמחות כתיב בחג: ושמחת בחגך (שם) והיית אך שמח (שם טו) ושמחתם לפני ה' אלקיכם. שבעת ימים (ויקרא כג, מ) אבל בפסח אין אתה מוצא שכתוב בו אפילו שמחה אחת... למה אין כתיב שם שמחה, בשביל שמתו בו המצריים. וכן אתה מוצא כל שבעת ימי החג אנו קורין בהם את ההלל, אבל בפסח אין קורין בהם את ההלל אלא ביום טוב הראשון ולילו וכו', ע"ש.